

זיכרון בנוף: השתקפותו של חיתוס שמשון באשקלון

אבי ששון וגד סובול

תקציר

ארבעה פרקים הוקדשו במקרא לסיפורו של שמשון בן מנוח: ספק נזיר, ספק שופט, ספק מנהיג לאומי. שמשון אינו מוזכר במקרא כמושיע לאומי, אינו מתואר בשמו כגיבור ואינו משחרר את שבטי ישראל מעול הפלישתים - הוא פעל לבדו ממניעים אנוכיים ויצריים. הוא ביקר באשקלון פעם אחת לאחר חתונתו, הכה שלושים פלישתים ונטל את חליצותיהם (שופטים יד, יט). בתמונתו, בפסלים ובאפוסים נקשר שמו בדמויותיהם המיתולוגיות של הרקלס היווני והרקולס הרומי. לכל תקופה שמשון משלה, לכל תרבות שמשון משלה ולכל אומן שמשון משלו, ואצל כולם הוא גיבור לאומי או מאהב או איש האלוהים. חז"ל ראו בו דמות של שופט, של מנהיג, של מושיע וגואל. אשקלון אימצה את שמשון כאחד ממרכיבי המיתוס העתיקים שלה, והוא נחשב מותג תיירותי של העיר. קברניטי אשקלון חיפשו דמות היסטורית מקראית שתבטא את הישראלי החדש בעיר החדשה. כבר מראשית שנות החמישים של המאה העשרים נמצא את שמו ואת דמותו של שמשון כמעט בכל תחום בעיר, כסמל וכדימוי לנוף עירוני-ציוני שהתפתח פעמים רבות בספונטניות, ללא החלטות רשמיות של מוסדות העיר. דמותו של שמשון המקראי כגיבור פראי ויצרי מונצחת באשקלון במיצגים מגוונים מאוד: בפסלים, בשמות רחובות ואתרים, בפסיפסים, במוסדות ובבתי עסק הקרויים על שמו. כמו בסיפורו של עם ישראל בגולה ובקוממיות הציונית בארצו, יש כאן הד לאחת ממטרות הציונות: עיצוב זיכרון קולקטיבי בזהות יהודית חדשה, בעזרת מוטיבים מיתולוגיים מן העבר. במקרה זה מוצג שמשון כדמות היהודי החדש, החזק והתקיף.

מילות מפתח: אשקלון, זיכרון בנוף, מיתוס, נביא, שופט, שמשון

פרופ' אבי ששון - ראש החוג ללימודי ארץ ישראל, המכללה האקדמית אשקלון;

sassonavi@gmail.com

גד סובול - היסטוריון וחוקר עצמאי; gdsbwbl@gmail.com

מבוא

דמותו של שמשון במקרא מצטיירת כשופט וכלוחם חירות, אך הוא גם "עסוק למעלה מראשו בעסקי אהבים ובמסעות נקמה פרטיים; נזיר אלוהים המתהולל בחברת זונות".¹ לעומת זאת, בספרות ובאומנות הוא מונצח כדמות מיתית בעלת פנים רבים.

המיתוס הוא תופעה אנושית כללית. אף על פי שמקור השם יווני, ומקורו ביוון הקדומה ונושאו מעשי האלים ועולמם של האלים וקשריהם עם האדם, הנושא התפתח וקיבל משמעויות נוספות, כגון עלילות הדרמה וגיבוריה הקדומים. ליכט הגדיר את המיתוס כדין וחשבון על מאורע שפועלים בו כוחות שמעל לטבע ולמעלה מכוחו של אדם. הצגת סיפור שמשון כמיתוס במקרא נובעת מאחד מאפיוניו של המיתוס - "דעת אלוהים בהתגלות".² כל פעילותו של שמשון בארבעת הפרקים שעוסקים בו במקרא קשורה לנבואה ולהתגלות בראשיתו של הסיפור, ולמעשיו ולגבורתו של האל, שבאו לידי ביטוי בוידויו של שמשון לפני שהפיל עליו ועל הפלישתים את מקדש דגון: "אֲדַנִּי ה' יְכַרְנִי נָא וְחִזְקֵנִי נָא אֶךְ הַפְּעַם הַזֶּה" (שופטים טז, כח).

השאלה היא: מה ייחודו של הסיפור המקראי של שמשון ומה תפקידו האמוני, אם קיים כזה? בהקשר זה נשאל בין השאר אם הייתה השפעה הדרית בין סיפורי המקרא ופרשנות חז"ל לבין התרבות הזרה, בעיקר זו ההלניסטית. כשאלכסנדר הגדול כבש את יהודה הוא העביר משם יהודים למצרים, והחלה התקרבות בין היהודים להלנים, ובמצרים (בעיקר) נולדה ספרות יוונית עשירה מאוצר המחשבה היהודית.³

מאמר זה מנסה להתחקות אחר התפתחות אחד המיתוסים המרתקים שמספק לנו המקרא בארבעת הפרקים בספר שופטים שעוסקים בסיפור שמשון בן מנוח. מי היה האיש - גיבור, מנהיג, שופט או נזיר? ומה סיבת אימוצו כמותג בעיר אשקלון? המאמר מביא מחקרים וסיפורים מן העת החדשה, וכן עוסק בהתמודדות של חז"ל עם התופעה, בהשוואת מיתוס שמשון למיתוסים זרים, בעיקר יוונים, ובהנצחת פן "הגיבור" באומנות הבין-לאומית על כל מרכיביה. במאמר זה נתמקד בביטוי של מיתוס שמשון בנופי אשקלון בלבד.

1 פישלוב, 1997, עמ' 25.

2 ליכט, 1962, עמ' 930. וראו גם: קרני, 1973.

3 כהנא, 1978, עמ' 3.

רקע גיאוגרפי-היסטורי

לפי מסורת חז"ל מקובל לקבוע את כניסת יהושע ובני ישראל לכנען ואת התחלת כיבוש הארץ, תחילה בגב ההר ומשני עברי הירדן וצפון הארץ, לתחילת המאה ה-13 לפסה"נ. באותו זמן פלשו לדרום מישור החוף של כנען הפלישתים – "גויי הים". "ארץ הפלישתים" נוסדה בברית בין חמישה סרני פלישתים בגת (תל צפית), עקרון (תל מקנה, רבדים), אשדוד, אשקלון ועזה. הם המשיכו להשתלט על ערי החוף והגיעו עד מגידו, עמק יזרעאל ועמק בית שאן. הפלישתים שלטו על שבטי ישראל, ובתחילה על שבט דן (שופטים יד, ד). בסוף תקופת השופטים הם ישבו כנציבים בערי בנימין וברוב נחלות שבטי ישראל שמערב לירדן (שם טו, יא).⁴ זהו הרקע לפעילותו של שמשון, ולאחר מכן למלחמות שניהלו מלכי ישראל שאול ודויד עם פלישתים, עד שמוגרו בידי דויד, וסופם בימי נבוכדנצר הבבלי בשנת 604 לפסה"נ.

תחום פעילותו הגיאוגרפי של שמשון היה בתחום השבטים דן ויהודה ובתחום שבו שלטו הפלישתים. הוא נולד וגדל בצרעה, שישבה בגבול שבין שבט יהודה לשבט דן, ובייחוד גדל בתחום המצומצם שבין צרעה לאשתאול. רוב פעילותו של שמשון הצטמצמה לתחום זה, אך מדי פעם הרחיק מערבה לאזור שבשליטה פלישתית, ליישובים תמנה וכפר שורק. פעמיים הלך שמשון מרצונו החופשי לערי החוף שבשליטה פלישתית מוחלטת: אשקלון ועזה. בסוף ימיו הובל לעזה, ובה מצא את מותו. כשברח מן הפלישתים הגיע שמשון גם לחלק המזרחי של נחלת יהודה, לאזור העיר עיטם (שופטים יג-טז).

אזור גיאוגרפי זה הוא מעין משולש צר שקודקודיו (היום) הם: מושב אשתאול בצפון, תל בית שמש בדרום ותל צרעה במערב. זהו מתחם מצומצם מאוד ששטחו כ-6 קמ"ר. מכל אחד מקודקודי המשולש ניתן לראות בכירור את שני הקודקודים האחרים. מרחב זה נמצא בגבול שבין הרי יהודה שבמזרח לבין השפלה הגבוהה ממערב.

את המרחב חוצה ממזרח למערב נחל שורק, הערוץ הגדול והמרכזי ביותר באזור, היוצר עמק רחב שאליו מתנקזים כל הגיאיות מצפון ומדרום. באזור שבו נחל שורק חוצה את המרחב שבו אנו עוסקים, הנחל הוא למעשה הגבול הפיזי בין הרי יהודה לגבעות השפלה הגבוהה. באזור זה ידועים שרידיהם של כמה יישובים גדולים מן התקופות הקדומות, למשל בית שמש, צרעה ואשתאול.

בתקופת השופטים ישבו באזור זה בני שבט יהודה ובני שבט דן, שנחקו אליו על ידי הפלישתים ממערב. ממערב לאזור זה היו יישובי הספר הפלישתיים תמנה וכפר שורק,

המוזכרים בסיפור שמשון. הגבול בין יהודה לפלשת עבר בתקופת שמשון בין צרעה הישראלית ובין תמנה הפלישתית.⁵

לדמותו של שמשון

בניגוד לשופט שמגר בן ענת, שעליו נאמר: "וַיִּךְ אֶת פְּלִשְׁתִּים [...] וַיֵּשַׁע גַּם הוּא אֶת יִשְׂרָאֵל" (שופטים ג, לא), ולגדעון בן יואש, שגם עליו נאמר: "וַתִּשְׁקַט הָאָרֶץ אַרְבָּעִים שָׁנָה בֵּימֵי גִדְעוֹן" (שם ה, כח), שמשון אינו מוזכר במקרא כמושיע לאומי, אינו מתואר בשמו כגיבור ואינו משחרר את שבטי ישראל מעול הפלישתים - הוא פעל לברו ממניעים אנוכיים ויצריים.⁶ הוא ביקר באשקלון פעם אחת לאחר חתונתו, הכה שלושים פלישתים ונטל את חליצותיהם (שם יד, ט), והבעיר את שדות פלישתים בתמנתה (שם טו, ה) - שני מעשי נקמה. הוא נמלט ממיטת זונה בעזה, עקר את שערי העיר "וַיַּעַלְם אֶל רֹאשׁ הָהָר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי חֶבְרוֹן" (שם טז, ג). בעקבות הסגרתו על ידי בני שבט יהודה הוא נלחם בפלישתים שבאו לאוסרו בלחי חמור והרג בהם (שם טו, טו). זו אינה מלחמה של משחרר לאומי. אך סיפור שמשון היה למיתוס מכונן, עם קווי דמיון למיתוסים דומים בעולם העתיק: גלגמש בתרבות אשור ובבל,⁷ והרקולס (הרקולס) בתרבות המיתית של יוון העתיקה.⁸

מי אתה שמשון - גיבור, שופט, נזיר, מנהיג, או צירוף מקראי-מיתי של אותן תכונות באדם אחד? סיפור שמשון מייחד אותו מבין השופטים האחרים. אין זה מקרה שבחיבורים רבים, בתמונות, בפסלים ובאפוסים נקשר שמו בדמויותיהם המיתולוגיות של הרקולס היווני והרקולס הרומי: "שמשון נראה כמעט כתאום לאותה דמות אגדית של גיבור [...] הדמות של הרקולס".⁹ לכל תקופה שמשון משלה, לכל תרבות שמשון משלה ולכל אומן שמשון משלו, ואצל כולם הוא גיבור לאומי או מאהב או איש האלוהים.¹⁰

5 אהרוני, 1987, עמ' 219; הראל, 1997, עמ' 168; ששון, 2008, עמ' 97.

6 שטיינזלץ, 1980, עמ' 50; בזק, 2016.

7 Kramer, 1963, p. 45

8 מרגלית, 1966; pp. 5-12; Mobley, 2006, p. 404; Aune, 1999, p. 404.

9 שטיינזלץ, 1980, עמ' 51.

10 מרגלית, 1966; פישלוב, 2000, עמ' 5; Shenhar, 2013, p. 470.

האם היה שופט או שמא גיבור מיתולוגי? חז"ל הכירו את המיתוסים של עמי העולם העתיק ולא התעלמו מן הדמיון בינם לבין מיתוס הגיבור המקראי של שמשון: "שני גבורים עמדו בעולם, אחד מישראל ואחד מאומות העולם, שמשון מישראל וגלית מאומות העולם, ושניהם נאבדו מן העולם" (במדבר רבה כב, ז).

גם באגדה היוונית הקדומה היה גיבור אשר לא אחת לחם בליסטים מזוינים ויכול להם כאשר בידו רק אֶלֶה - הרקולס הגיבור. היו מי שראו בשמשון וריאציה של הגיבור העממי במזרח הקרוב, הרומה לאנכידו (Enkidu) במסופוטמיה ולהרקלס היווני.¹¹ ישנה מסורה שתחילת הקנוניזציה של המקרא נעשתה על ידי עזרא הסופר (המאה החמישית לפסה"נ), ושתרגום השבעים של התורה ליוונית נעשה באלכסנדריה במאה השלישית לפסה"נ. תרבות יוון הייתה ידועה לחכמי ישראל באותה תקופה, ובעיקר בתקופה ההלניסטית והרומית, הלא היא תקופת המשנה, ובאותו זמן אצל היוונים והרומאים היו נפוצים מיתוסים של גיבורים כמו הרקלס.¹²

לכאורה מתבקשת ההשוואה בין המיתוסים. שמשון היה היחיד בין השופטים שלידתו ומותו מתוארים בהרחבה, ואפשר לשמוע כאן הד למסורות מיתולוגיות אחרות, כגון אלו שבסיפור סיחון ועוג: "כִּי יֵרָק עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן נִשְׂאָר מֵיְתֵר הָרְפָאִים" (דברים ג, יא), שריד אחרון של ה"רפאים", שאופיים ותפקידם במקרא לא ברור. כך נאמר על סיחון ועוג בתלמוד (בבלי, נדה סא ע"א): "מכדי סיחון ועוג אחי הווי, דאמר מר: סיחון ועוג בני אחיה בר שמחזאי הווי", וביאר רש"י (שם, ד"ה "בני אחיה"): "שבא משמחזאי ועזאל, שני מלאכים שירדו בדור אנוש". בספר במדבר (כא, לד-לה) מסופר שעוג וסיחון נהרגו במלחמתם בבני ישראל, ולא כבני אלים בסיפור המיתולוגי.¹³ נראה שהמחבר המקראי הסיר כל סממן מיתולוגי מתיאוריו, מכיוון שמיתולוגיה ומונותיאזם אינם יכולים לדור בכפיפה אחת.¹⁴

לידתו של שמשון אולי ניתנת להשוואה ללידת עוג וסיחון מביאת אל לבת אנוש, למיתוס גלגמש האשורי ולמיתוס לידת הרקלס לאחר שזאוס התאהב באלקמני.¹⁵ שמשון נולד לאישה

11 ראו לעיל הערה 8.

12 במאה החמישית לפסה"נ הוצגו המחזות: "הרקולס הפראי", "הרקלס" ו"ילדי הרקלס", מאת המחזאי האתונאי אוריפידס. גם הרודוטוס (המאה החמישית לפסה"נ) הזכיר את הרקלס בחיבורו "היסטוריה", סופוקלס (המאה החמישית לפסה"נ) הזכירו ב"נשי טראכיס", ובמאה השמינית לפסה"נ - ה"איליאדה" וה"אודיסיאה" של הומרוס, ו"מגן הרקלס" של הסיודוס.

13 וייס, 2016.

14 זקוביץ, 1982, עמ' 16.

15 אברבנאל, 2001, עמ' 25.

עקרה, ויש דיון כיצד היא התעברה - האם גם כאן היה הכרח בהתערבות אלוהית-ניסית, כמו אצל שרה, רבקה, רחל וחנה? לכאורה אין אזכור ורמיזה ל"ביאת האל" לאימו של שמשון,¹⁶ למרות הנאמר: "וַתְּבֹא הָאִשָּׁה וַתֹּאמֶר לְאִשָּׁה לְאִמֶּךָ אִישׁ הָאֱלֹהִים בָּא אֵלַי" (שופטים יג, ו). רבי יוחנן ניסה לטהר את שמשון מכל הקשר אלילי: "שמשון על שמו של הקב"ה נקרא, שנאמר 'כי שמש ומגן ה' אלהים' וגו' (תהילים פד, יב) [...] מה הקב"ה מגין על כל העולם כולו, אף שמשון מגין בדורו על ישראל" (בבלי, סוטה י ע"א), וכן נאמר שם: "חמישה נבראו מעין דוגמא של מעלה [...] שמשון בכחו". גיבור כן, אך להיותו מנהיג אין כל רמז במקרא. חיים נבון סיכם כך את דמותו: "כשופט לא נמנה עם מנהיגי העם. הוא גיבור מקראי שגבורתו מנותקת מהרוחניות, ויש ניתוק בין כוחו לבין מוסריותו".¹⁷ בניגוד גמור לשאר השופטים הוא פעל לבדו והתעסק בנשים פלישתיות ובקטטות. חז"ל התעלמו מן הניתוק הזה, וראו בו שליח אלוהי: "כיחידו של עולם שאינו צריך סיוע במלחמה [...] כך שמשון העומד מדין אינו צריך אחרים שיסייעו אותו בלא חרב בלא בלחי חמור" (בראשית רבה צט, יא).¹⁸

כלום נזיר היה?

המוטיב המרכזי בסיפור שמשון המקראי הוא נזירותו: "ואולי גם הוא לא ידע / כי דינו דין נזיר והוזה".¹⁹ מדרשים, פרשנויות וסיפורים נסובו סביב מיתוס נזירותו של שמשון במקרא, כהיבטים דתיים-מטפיזיים של נזיר האלוהים. כבר בבשורת לידתו נאמר שהוא נועד להיות מושיע עמו, אך פעילותו תהיה מותנית בנזירותו: "כִּי נִזְיֵר אֱלֹהִים יְהִי הַנְּעַר מִן הַבֶּטֶן עַד יוֹם מוֹתוֹ" (שופטים יג, ז) - "גלוי היה לפני הקב"ה שמשון היה הולך אחר עיניו, לפיכך הזהירו בניזיר" (במדבר רבה י, ה).²⁰ כוחו בא לו משמיים בשל דרגתו הרוחנית (נזירותו מרחם), ונאסרו עליו יין ותגלחת כך שיתרחק מהוללות, מעבודה זרה ומטומאת המת.²¹ גם לנזירותו של שמשון יש מקבילה במיתוסים היווניים: ל"פתרלאוס, בן האל פוסידון, היה בן-אלמות כל עוד ענר נזר אלהי, ומשגולח, הפך לבן-תמותה רגיל".²²

16 זקוביץ, 1982, עמ' 77.

17 נבון, 2012.

18 שטיינזלץ, 1980, עמ' 54.

19 גולדברג, 1952 (ללא מס' עמוד).

20 אייפרמן, 1996, עמ' 211.

21 שם.

22 מרגלית, 1966, עמ' 123.

כלום עמד בנזירותו? לפי נפתלי טוקר, רבי דוד קמחי (רד"ק, 1160-1235) פירש שאת הנשים שמשון לקח בתמנתה ובעזה ובנחל שורק הוא גייר והשיב לדת ישראל, כי חלילה לשופט ישראל ולמושיעם ולנזיר אלוהים להתחתן עם הפלישתים. הוא הבין זאת מכך שלא נענש ולא נאמר שעשה רע בעיני ה'.²³ רבי משה חיים לוצאטו (רמח"ל, 1707-1746) סיכם את סיפור חייו של משון כנזיר שחטא בווידויו לפני מותו: "הן אנוכי חטאתי אל צור אשר נותן ליעף כח [...] אמנם לא דגון הוא כי הדימני, אך אלוהי אבי - כי בו מרדתי",²⁴ כלומר: חטאתי בנזירותי.

האם משון היה שופט?

השופטים היו מנהיגי העם שהלכו בראש הצבא להושיעם. בתרגום יונתן (לשופטים ב, טז) מופיע הביטוי "נגידין" - מנהיגים. תיאור פעילותם מתחיל בפרק ב של ספר שופטים, מעט לאחר תום הכיבוש של ארץ כנען והתנחלות השבטים.²⁵ תקופה זו מתאפיינת בהתערות השבטים בסביבתם הנוכרית, ובתחילת הספר מודגש: "וַיְהִי [הנוכרים] לְנִסּוֹת בָּם אֶת יִשְׂרָאֵל לְדַעַת הַיְשָׁמְעוּ אֶת מִצְוֹת ה' (שם ג, ד), וכאשר עשו בני ישראל הרע בעיני ה' - וַיִּחַר אַף ה' בְּיִשְׂרָאֵל" (שם ב, יד; שם ג, ח). השופטים הצילום מידי אויביהם וחוזר חלילה. בספר גם מובא ההסבר לקשיי ההתנחלות: "בְּיָמֵים הָהֵם אֵין מֶלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל" (שם יח, א). ספר שופטים מקדים את ספר שמואל, ובו ההנהגה עברה מן השופט למלך, ועם ישראל התבסס בארצו.

בפרקים שעוסקים בשמשון אין כל זכר לכך ששפט את עם ישראל, בניגוד לשופטים האחרים: עתניאל בן קנז (שופטים ג, י), דבורה (שם ד, ד), יפתח (שם יב, ז), ואפילו אבצן מבית לחם (שם יב, ח), ואחריו אילון הזבולוני (שם יב, יא) ועכרון בן הלל הפרעתוני (שם יב, יג).

אולם לפי חז"ל, יש כפילות בשירותו כשופט: "היו הפלשתים יראים ממנו כ' שנה לאחר מותו, כדרך שהיו יראים ממנו כ' שנה בחייו" (ירושלמי, סוטה א, ח). יראים ממנו כשופט או כגיבור מית? במותו של משון ראו חז"ל "סגירת מעגל" - הוא הלך אחרי עיניו ונענש בניקור עיניו, ואף נקם את נקמת עינו האחת.²⁶

23 טוקר, 1996, עמ' 24.

24 רמח"ל, 1927.

25 אליצור, 1984, עמ' לא.

26 אייזנברג, 1995, עמ' 152.

אם כן, שמשון הוא לא שופט ולא נזיר אך לפחות גברתן, כפי שתיארו יוסף בן-מתתיהו: "כשנולד הילד קראו לו שמשון, פירוש גברתן [...] וברור היה שעתיד הוא להיות נביא".²⁷ גם המשורר נתן זך אינו מלמד מה סוד כוחו של שמשון אלא רק מביע את פליאתו מכוח שעריו של שמשון: "אַתְּ שֶׁעָרוּ שֶׁל שְׁמֶשׁוֹן מְעוֹלָם לֹא הִבְנִיתִי / הִפַּח הָרֵב הַזֶּה הַגְּנוּז בּוֹ, חֲשָׁאֵי־וְתוֹ הַנְּזִירִית".²⁸ גם חז"ל ראו בו דמות של שופט, של מנהיג ושל מושיע וגואל - לצד ההערצה בדברי המלאך לאשת מנוח: "הוא יחל להושיע את ישראל מיך פלשתים" (שופטים יג, ה) - ודמותו זו התמזגה עם ייעוד משיחי, בעיקר בתקופה הרומית.²⁹ ומנגד יש גם ביקורת וגינוי על שנתאוה לטומאה: "אמר רבי יצחק דבי רבי אמי: הוא איוה לדבר טמא, לפיכך נתלו חייו בדבר טמא" (בבלי, סוטה ט ע"ב). אך מצד אחר אותו חכם אמר עליו גם: "אמר רבי יצחק דבי רבי אמי: מלמד שהיתה שכינה מקשקשת לפניו כזוג" (שם).

הרמב"ם מפרט את המעלות השונות בנבואה, ובדבריו על המעלה הראשונה משמע שמשון היה שופט: "שילוה את האדם עזר אלהי [...] והאדם אשר ילווהו מצב זה, אומרים עליו שהוא צלחה עליו רוח ה' [...] וזו היא דרגת כל שופט ישראל [...] ואמר בשמשון ותצלח עליו רוח ה'".³⁰ גם בדברי התלמוד מובא תיאור של שמשון כשופט: "אמר שמשון לפני הקב"ה: רבש"ע, זכור לי עשרים שנה ששפטתי את ישראל, ולא אמרתי לאחד מהם העבר לי מקל ממקום למקום" (בבלי, סוטה י ע"א).³¹

למרות כל אלה, הוא נכלל בפנתיאון של גיבורי ההיסטוריה, הספרות והאומנות, המקורות הבתר-מקראיים, הספרות החיצונית והמקורות ההלניסטיים - ובכל המקורות הללו מודגשים דווקא היבטים מיתולוגיים גשמיים באופיו של שמשון, הדומים לאלו של הרקלס. חיי הרקלס ושמשון היו דומים, וגם מותם נגרם על ידי נשים שאהבו, כפי שגם מותו של גילגמש נגרם באשמת אהובתו.³²

27 בן-מתתיהו, 1955, עמ' 285.

28 זך, 1984.

29 אמינוף, 2010, עמ' 21.

30 מורה נבוכים, חלק ב, פרק מה (מהד' קאפח, עמ' תל-תלא).

31 שטיינזלץ, 1980, עמ' 50.

32 אברבנאל, 2001, עמ' 25; אמינוף, 2010, עמ' 98; 470; Shenhar, 2013, p.

דמותו המיתולוגית

בספרות

דמותו של שמשון במקרא מצטיירת כלוחם חירות, אך כאמור גם כמי ש"עסוק למעלה מראשו בעסקי אהבים ובמסעות נקמה פרטיים; נזיר אלוהים המתהולל בחברת זונות".³³ לעומת זאת, בספרות ובאומנות הוא מונצח כדמות מיתית בעלת פנים רבים.

"לכלוך, שקר, בגידה [...] הוא קם וצעק בכל כוחו [...] כל דמותו של שמשון התגלמה בשאגה הזאת שהזכירה את כוחו האל-אנושי [...] בכס תלוי הדבר שלא תראו אותי כאן כאויב. השאלה מי ישלוט בכנען לא תוכרע בעת משתה ולא במלים" - כך תיאר זאב ז'בוטינסקי את שמשון.³⁴ אצל ז'בוטינסקי מובאים כמה מסרים: "הוא הגיבור הפיזי ביותר במקרא, ללא כישורים רוחניים, ויחסי שמשון עם הפלישתים מתוארים כיחסי אהבה-שנאה ללא הרתיעה ביחסי יהודים-נוכרים", והחשוב מכול - בצוואתו הוא קורא: "המליכו מלך".³⁵

עבור היהודים במזרח אירופה בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה העשרים, שמשון היה סמל של עוצמה, גבורה ואומץ לב, פיצוי על מצבם הפיזי והחברתי הנחות. כך אצל יונה קרעפעל (1874-1939), סופר יידי שכתב את הסיפור "שמשון הגיבור",³⁶ וגם אצל בנימין טנא - "זישה ברייטברד" הוא שמשון הגיבור המקומי: "זישה ברייטברד, כשמשון הגיבור / ליהודים הוא נותן שמחה ואור".³⁷ שמשון צוקרמנדל קישר את דמותו של שמשון למאבק הלאומי של בני ישראל: "זקני ישראל לוקחים פח השמן ויצקו על ראשו ויתנו כתר המלוכה על ראשו וקוראים בשמחה כולם: יחי אדוננו המלך שמשון!".³⁸

פן נוסף באישיותו של שמשון מובא בהשוואתו לדמותו של דן: "יחי דן נחש עלי דרך" - מה נחש זה מצוי בין הנשים, כך שמשון בן מנוח מצוי בין הנשים. מה הנחש נאסר בשבועה, כך שמשון בן מנוח נאסר בשבועה: 'ויאמר להם שמשון השבעו לי' (שופטים טו, יב). מה נחש זה כל כחו אינו אלא בראשו, כך שמשון: 'אם גולחתי וסר ממני כחי' (שם טז, יז) (בראשית רבה צח, יד).

33 פישלוב, 1997, עמ' 40.

34 ז'בוטינסקי, 1950, עמ' 119. המנהיג הרוויזיוניסטי תמך בהתנגדות אקטיבית לשלטון הזר בארץ ישראל בדרך להקמת המדינה. התמקדותו באגדת שמשון הגיבור כסיפור כוחני של בן עם ישראל, היא עוד דוגמה לאופן שבו מיתוס שמשון נצרב בתודעה הלאומית העברית.

35 שפירא, 2005, עמ' 12-13.

36 קרעפל, 1925, עמ' 3, 6; וראו גם: פישלוב, 2000, עמ' 38-40.

37 טנא, 1982, עמ' 105. וראו גם: פישלוב, 2000, עמ' 41.

38 צוקרמנדל, 1906, עמ' 27. וראו גם: פישלוב, 2000, עמ' 45.

מכאן מצאו זקוביץ ושנאן "קו ברור בין הברכה לדרך המשול לנחש ובין שמשון, וכן בין שמשון לבין מלך משיח שאכזב".³⁹

כך למשל בעיתונות העברית בשנות השישים התפרסם סיפורו של שמשון הגיבור בשם: "שמשון הגיבור און זיין שוועסטער" ("וגם אחותו"), רומן מקראי בידיש מאת שאול סאפיר שפורסם בשנת 1935, והומחז ופורסם כמחזה בעיתון "פארווערטס" ב-12 באפריל 1963.⁴⁰ הגדיל לעשות שרגא גפני, שהציג את שמשון כמנהיג לאומי שהחליט להתקומם לברו נגד שלטון הפלישתים.⁴¹

באומנות

מאות תמונות ואיורים פורסמו בעולם שבהם מוצגים זה ליד זה שמשון והרקלס, שני גיבורי העל המיתולוגיים והאגדתיים. הדגשת כוחו העצום של שמשון היא מוטיב מרכזי ביצירות אומנות רבות לאורך ההיסטוריה, לדוגמה: תמונותיו בהגדה המאוירת של פראג במאה ה-16 הן עדות לגבורה כחלק מתוכנית אלוהית, וכך הוא מוצג גם בסרטו של ססיל דה-מיל, "שמשון ודלילה" (1949).

עם סיום שנת הלימודים ב-1952 התקיימו בכמה קיבוצים פסטיבלים בני כמה ימים. בקיבוץ עברון הוצג המחזה "שמשון ודלילה" שנכתב והוצג על ידי ילדי קבוצת "מעייץ" בני 9-10 שסיימו את כיתה ג. בעיתון "על המשמר" נכתב: "השמות שמשון, דלילה, אשקלון ועזה ירדו מעל דפי התנ"ך, ירדו מעל הבמה וללא טורח התערבו בין קהל הצופים".⁴² במחזה "שמשון ודלילה" מאת מנשה לוי (1968) קיבל שמשון הילה על-אנושית. וכך שמשון נותר בתודעת העם היהודי במהלך ההיסטוריה כסמל לעוצמה פיזית.

בעולם הנוצרי

גם בעולם הנוצרי נתפס שמשון כמופת של אמונה: "אם אספר מעשי גדעון וברק ושמשון ויפתח ורוד ושמואל והנביאים: אשר באמונה כבשו ממלכות ופעלו צדק והשיגו הבטחות וסכרו פי אריות וכבו גבורת אש" (איגרת אל העברים יא, 32-34). מעשי שמשון מיוחסים

39 זקוביץ ושנאן, 2009, עמ' 259.

40 שאול סאפיר (Saul Saphire; וילנה 1895-ניו יורק 1974) היה חבר מערכת "פארווערטס" בניו יורק, וחיבר מחזות וספרים בידיש בהשראת גיבורי המקרא.

41 גפני, 1963, עמ' 21. וראו גם: פישלוב, 2000, עמ' 44.

42 ימבור, 1952.

גם לאירועים מרכזיים בחיי ישו, למשל בעבודת אמייל בקתדרלה בעיר ורדן (צרפת) משנת 1181 - ביצירה חמש תמונות המתארות לידה בעקבות בשורה, כגון לידת יצחק בן אברהם, לידת שמשון והבשורה על לידת ישו.⁴³ מאוחר יותר, במאה ה-17, הצייר תומס היין (Thomas Hain) ראה בשמשון את מבשרו של ישו, ובמחזה של המשורר ג'ון מילטון (John Milton, 1608-1674) ההתמקדות היא בהיבט הדתי-רוחני של שמשון כמבשרו של ישו.⁴⁴ קיסריוס מארל (Saint Caesarius of Arles, המאה החמישית-שישית לסה"נ) המשיל את מותו של שמשון לצליבתו של ישוע,⁴⁵ וחוקר נצרות אחר ציין שדלילה ויהודה איש קריות זכו למתת כסף עבור מעשיהם.⁴⁶

שמשון ואשקלון

כמו בסיפורו של עם ישראל בגולה ובקוממיות הציונית בארצו, יש בסיפור שמשון הר לאחת ממטרות הציונות: עיצוב זיכרון קולקטיבי בזהות יהודית חדשה, בעזרת שימוש במוטיבים מיתולוגיים מן העבר - במקרה הזה שמשון מסמל את דמות היהודי החדש, החזק והתקיף. לפני שנתמקד בביטוי של מיתוס שמשון באשקלון, יש להעיר שהיא אינה היחידה שאימצה מוטיב זה. לדוגמה, לאחר מלחמת ששת הימים טבע ראש הממשלה לוי אשכול את המונח "שמשון המסכן" (שמשון דער נעבעכדיקר), כשביקש לתאר את ישראל מול ארצות הברית כמדינה המתפארת בגבורתה מבלי לוותר על מסכנותה. באשדוד נמצא מוזיאון אשדוד המוקדש לפלישתים, ובו מיצג של הפלת עמודי המקדש על ידי שמשון, ובשנת 2005 הונפק בול של דואר ישראל בעל ערך של חצי שקל לרגל העלאת האופרה "שמשון ודלילה" באופרה הישראלית. כך נותרו על כנם שמות של כמה מקומות הקשורים לשמשון: צומת שמשון, מושב צלפון (על שם הצללפוני, המזוהה כאימו של שמשון - דברי הימים א ד, ג), וכן חוות שמשון, מערת שמשון ומצוקי שמשון בשמורת שורק, ואפילו כפר אוריה - שימור שם הכפר הערבי "כפרוריה", שמקורו כנראה בכפיר האריות (ויערת הדבש) מסיפור שמשון. בהקשר זה יש להזכיר גם את השמות חרבת אל אסד (חורבת האריה, על שם כפיר האריות), צרעה,

43 פישלוב, 2000, עמ' 158-159.

44 שם, עמ' 166-167, 170.

45 Snyder, 2012, p. 139

46 Lynn, 2008, p. 46

אשתאול ובית שמש, שאחת משכונותיה (ברמת בית שמש) נקראה "רמת לחי", על שם סיפון לחי החמור.⁴⁷

באשקלון שמשון מופיע כמוטיב מיתי ותיירותי כבר מראשית המדינה. דמותו של שמשון המקראי כגיבור פראי ויצרי מונצחת באשקלון במיצגים מגוונים במיוחד: בפסלים, בשמות רחובות ואתרים, בפסיפסים, במוסדות ובבתי עסק הקרויים על שמו. אם כי למעשה פעילותו בעיר אשקלון, כמתואר במקרא, היא שולית למדי.

אשקלון הקדומה שכנה על שפת הים - בניגוד לערים קדומות אחרות במישור החוף של כנען, שנבנו במרחק מה מן החוף - ולכן הייתה לה חשיבות כלכלית ואסטרטגית רבה. קרבת העיר לנמל שלה ועושרה החקלאי הפכו אותה למרכז השלטון החשוב ביותר לצד עזה, שהייתה המרכז הדתי של הפלישתים ובה ניצב מקדש האל דגון. בתקופת השלטון הפלישתית, שנמשך יותר מ-600 שנה - מאמצע המאה ה-12 לפסה"נ עד חורבן הערים הפלישתיות בידי נבוכדנצר השני והגליית תושביהם למסופוטמיה בשנת 604 לפסה"נ - אשקלון הייתה עיר שווקים גדולה (שמואל ב א, כ), עיר נמל שוקקה ומרכז כלכלי חשוב, מוקפת חומה עם שומרים בשעריה הסגורים בלילות. בתקופה הרומית אף הייתה בה מטבעה חשובה.⁴⁸

תיאוריהם של משוררים וסופרים, סיפורי ספר שופטים, וכותבי העיתים כגון יוסף בן-מתתיהו, מציגים את עלילותיו של שמשון באשקלון כסיפורים מיתיים.⁴⁹ יש להניח שאם אכן אירע סיפורו של שמשון, הרי שהוא נעשה מחוץ לעיר המבוצרת, למשל הצתת שדותיהם של איכרי תמנתה (שופטים טו, ד-ה). את מלחמותיו של שמשון באזור אשקלון תיאר יעקב פיכמן (1881-1958) במחזה "שמשון בעזה", והוא סיכם אותו כך: "מאז ידעתי לחש זה אויב - הוא און נרדם בי יעורר לפתע, גיל לא ידעתי שחרו בי קם, וכאילו רוח בכנפי נושבת, זאת רוח אלוהי - אני נכון!"⁵⁰.

שמשון הגיע לאשקלון, הרג שלושים גברים פלישתים ונתן את בגדיהם לבעלי ריבו ופותרי חידתו, בלי לציין היכן בדיוק אירע הדבר (שופטים יד, יט).⁵¹ מדוע הלך שמשון דווקא לאשקלון, המרוחקת מאוד מתמנתה, כדי להשיג את שלושים המחלצות? בתמנתה הוא הרג שלושים איש חפים מפשע, שבהם נתקל "ברחובות העיר", "גוזל את חליפותיהם ומביאם

47 ששון, 2008, עמ' 105-110.

48 Stager and Schloen, 2008, p. 8

49 בן-מתתיהו, 1955, עמ' 287.

50 פיכמן, 1959, עמ' קמו.

51 Stager and Schloen, 2008, p. 8

ל'מרעים'. הרי זה מעשה מתועב.⁵² אומנם זהו תיאור יפה מבחינה ספרותית, אך מבחינה עובדתית הוא בלתי אפשרי, שכן אשקלון היא עיר מבוצרת שנסגרה בלילות. שמשון קיים את הבטחתו והביא שלושים "שכמיות עשויות משי מרוקם", כלשונו של ז'בוטינסקי.⁵³ לפי תיאורו ההגיוני יותר של ז'בוטינסקי מבחינה עובדתית, שמשון פרץ עם כנופיה שלמה לביתו של איש רם מעלה בפאתי אשקלון, והם הרגו את השומרים והעבדים, היכו והפשיטו את בעל הבית ואת אורחיו, ונעלמו בלי להותיר עקבות.⁵⁴ גם יוסף בן-מתתיהו התייחס למציאותו של שמשון באשקלון, בביטוי כמעט אגבי: "והוא אמנם נתן לאלה מה שהבטיח, לאחר שלקח שלל מאנשי אשקלון, שנודמנו לו בדרך - גם אלה פלישתים".⁵⁵ כל המובאות מתארות נרטיב ספרותי, שבו הכול אפשרי, אך גם מוזכר בהן התיאור העובדתי יותר שפרשת שלושים קורבנותיו אירעה אי-שם מחוץ לעיר.

מיתוס שמשון כגיבור, כסוג של מנהיג לאומי, בלט גם בהוויית קוממיות ישראל ולא רק בגולה. במלחמת העצמאות עוצבה דמותו של שמשון כלוחם לאומי, למשל ב"שיר השועלים" של אורי אבנרי.⁵⁶ אצל אבנרי יחידת הג'פים הנועזת של חטיבת גבעתי, "שועלי שמשון", היא גלגול מטפורי של אותם שועלים שהציתו את שדות הפלישתים, וגם תג היחידה של חטיבת גבעתי מתאר שועל וחרב. דמותו אף הגיעה לידי קיצוניות בממד הביטחוני-לאומי בכינוי "ברירת שמשון" לעוצמה הגרעינית של ישראל, באמירה שלא תהיה עוד מצדה בתולדות עם ישראל, ושאנו מסוגלים להשתמש באופציה הגרעינית כמעשהו של שמשון.⁵⁷ לעומת זאת, לאה גולדברג הציגה את שמשון כגבר אוהב ונבכד.⁵⁸

דומה כי יותר מכל עיר אחרת במישור החוף הדרומי, דמותו של שמשון נחרתה ברחבי העיר אשקלון כבר בראשית ימי המדינה.

52 גרוסמן, 2006, עמ' 84.

53 ז'בוטינסקי, 1950, עמ' 119.

54 שם, עמ' 120.

55 בן-מתתיהו, 1955, עמ' 294.

56 אבנרי, 1949, עמ' 207.

57 הרש, 1992.

58 גולדברג, 1952 (ללא מס' עמוד).

ביטויים גיאוגרפיים למיתוס שמשון באשקלון

מאז ומתמיד כשנשאל תושב אשקלון לפרש אימוץ סיפור שמשון בעיר, תמיד ענה תשובה מעין זו: כי כאן פעל ולחם! עם זאת, למעשה במקרא אשקלון מוזכרת רק ברמז: "וַתִּצְלַח עָלָיו רֹחַ ה' וַיִּרַד אֲשָׁקְלוֹן" (שופטים יד, יט). כשנעקוב אחר הרפתקאותיו של שמשון בספר שופטים נמצא אותו כמי שנולד בצרעה ונשא אישה פלישתית בתמנתה, שם גם פגש את הארי והכניעו. אחר כך ישב בסעיף סלע עיטם (שם טו, ח) והכה בפלישתים בלחי חמור בעין הקורא (שם טו, יט), ולבסוף מוזכרת אהבתו לדלילה בנחל שורק ומותו בעזה לאחר שמוטט שם את מקדש דגון על יושביו. לאשקלון נודמן אפוא רק בפרשת שלושים הפלישתים האומללים שמהם נטל את "חליצותיהם" (שם יד, יט).

אשקלון נתייחדה אפוא באימוץ מיתוס שמשון בתולדותיה. כמעט מראשית ימיה נודעה אשקלון במיתוסים אליליים ובפולחניהם. בתקופת השלטון הפלישתי (1150-604 לפסה"נ) הייתה אשקלון עיר עשירה ובעלת השפעה. עם בואם של הפלישתים לארץ ישראל הם אימצו את אלי כנען, או לפחות זיהו את אליהם עם אלי כנען. האל דגון, אל הדגן והחקלאות גם במיתולוגיות האמורית והאוגרית, היה האל הראשי של הפלישתים. נתברכה אשקלון גם באימוץ שמשון ודלילה כ"סמליה" של העיר, ויהיו מניעי היזמים באשקלון אשר יהיו: מניע תיירותי, מניע פטריוטי מקומי או מניע לאומי.

הראשונים שאימצו את מיתוס שמשון היו בעלי בתי המלון הראשונים. מלון גני שמשון (איורים 1-2), מלון דגון (איורים 3-4) ומלון אשקלון, שהוקמו כבר בראשית שנות החמישים, ביקשו להעניק זיקה בעלת משמעות תיירותית לשמשון ודלילה ולתקופה הפלישתית באשקלון. במוטיב המרכזי בסמל של מלון גני שמשון ניצבת דמותו של שמשון הרוחף את שני עמודי המקדש. האות גימל בשם המלון מודגשת בגדול ומרכזת את איברי גופו של שמשון מכף רגלו הימנית ועד חזהו וידו השמאלית. כך תואר המלון בכתבה בעיתון "הצפה": "20 בתי מלון, נופש והבראה מצויים באשקלון, אך דומה ו'גני שמשון' [...] הוא היחיד המטפח בתחומו בעיקר את ההווי הדתי [...] והוא הקים בתחום בית מלוננו מחלקה מיוחדת בה יוכלו רבנים, אישי-תורה ובני תורה להתנפש בנפרד".⁵⁹ ואכן, בין אורחי המלון היו הרב הראשי האשכנזי של מדינת ישראל, הרב יצחק אייזיק הרצוג, והראשון לציון הרב יצחק נסים ואחרים. נראה כי מלון זה היה הראשון בין מוסדות הציבור שהטביע את חותם עלילות שמשון במיתוס של אשקלון. המלון הוקם בשנת 1953 על ידי משפחת קוברי. בצלאל קוברי, דור שני במשפחה ומנהל המלון, סיפר בריאיון שקיימנו עימו (בשנת 2011) שאת השם העניק למלון הנשיא יצחק בן-צבי, שהרכה לבקר באשקלון.

59 "גני שמשון": אואזיס דתי בחוף אשקלון", הצפה, 18 בספטמבר 1963, עמ' 23.

מלון דגון, הקרוי על שם האל הפלישתי והמקדש ששמשון הפיל, הוקם בשנת 1954 על ידי אדית ומשה דורות. מלון זה הוא ללא ספק אחד המותגים הירועים, המרתקים והחשובים ביותר בסיפורה של אשקלון העברית - אייקון תרבותי בעל חדר אוכל, בר ומטבח ברמה אירופית לפי הסטנדרטים של שנות החמישים. בחזית המלון, משמאל לכניסה הראשית, מכוירת דמותו של האל דגון, כחצי גוף אדם וחצי דג, אוהז בידו קלשון ציידים.

איור 1: חזית הכניסה למלון גני שמשון (אוסף גד סובול)

איור 2: גלויית פרסום של מלון גני שמשון משנות החמישים (אוסף אבי ששון)

איור 3: חזית הכניסה למלון דגון (אוסף משפחת דורות)

איור 4: קריקטורה של קריאל גרדוש (דוש) שהוענקה למשה דורות, מייסד מלון דגון (אוסף משפחת דורות)

אחד משיאי ענף התיירות באשקלון היה חניון אשקלון, שנפתח בפארק אשקלון בשנת 1965 על ידי ארמן פורטוגלי ונחמיה בורושנסקי. המקום קיבל את השראת מיתוס שמשון ודלילה, בזכותם של עמודי השיש והגרניט הגבוהים ששרדו בבזיליקה מן התקופה הרומית ששרידיה סמוכים לחניון. עמודים אלה ודומיהם נקשרו בתרבות העממית המקומית כ"עמודי שמשון". החניון זכה לפרסום בין-לאומי, ולעיתים נפשו בתחומו כאלף נופשים. בשנת 1976 התקיים במקום כנס בין-לאומי שבזכותו נבנה האמפיתיאטרון, הוכנס חשמל לגן והוצבו רהיטי בטון. החניון נסגר באמצע שנות התשעים. גם שכונת "עתיקות", שהחלה להיבנות בשנת 1955 והורחבה לאחר מכן (בתקופת כהונתו של אריה תגר כראש העיר בשנים 1956-1965), נקראה לימים שכונת שמשון (איור 5).

איור 5: שכונת שמשון בראשיתה - מראה כללי (אוסף עופר עידן)

קברניטי אשקלון חיפשו אפוא דמות היסטורית מקראית שתבטא את הישראלי החדש בעיר החדשה, וכבר מראשית שנות החמישים של המאה העשרים נמצא את שמו ודמותו של שמשון הגיבור כמעט בכל תחום בעיר, כסמל למקום נוף עירוני יהודי-ציוני מתפתח: "מוניות שמשון", תחנת דלק "שמשונים", או בד הברזנט "שמשונית סוככים", שיוצר באזור התעשייה בדרום אשקלון. לכך יש להוסיף את השמות שהוסיפו את דלילה למיתוס האשקלוני, למשל "טיילת שמשון ודלילה", חוף הרחצה "חוף דלילה", "כיכר דלילה" ועוד. גם שם כפר הולדתו של שמשון, אשתאול, וכן השם שורק, הונצחו בשמות רחובות בעיר, וחתנים וכלות נהגו להצטלם ליד "העמודים של מקדש דגון" או "עמודי שמשון" בגן הלאומי תל אשקלון (איור 6).

מורי דרך העצימו את המיתוס וידעו לספר על שמשון ודלילה הנאהבים באשקלון, ליד אחת הבארות בתל אשקלון. כך מיתוס שמשון נעשה מותג תיירותי של העיר.

איור 6: "עמודי שמשון" בתל אשקלון, בגלוייה של חברת פלפוט משנות השבעים (אוסף אבי ששון)

שמשון באומנות חוצות באשקלון

אשקלון מתהדרת בפסל שמשון המפיל את עמודי מקדש דגון, שפיסל האומן האשקלוני לב טוכנר, וניצב ב"כיכר הגבורה", המנציחה את זכרם של האחים אמנון וגדעון גלעדי - שניהם קציני שריון שנפלו במלחמת ששת הימים (אמנון) ויום הכיפורים (גדעון; איור 7). בגלויית תיירות שהפיקה העירייה באמצעות חברת בנימין בלושטיין, בסוף שנות התשעים, מופיע פסל זה לצד תמונת מרכז שכונת אפרירד. בגב הגלוייה נכתב בהשראת הפסל הסבר שקשור דווקא לשמשון: "אשקלון - העיר של שמשון ודלילה", ללא כל אזכור של החללים או השכונה.

בחצר בית העם ("חצר הסרקופגים") בשכונת אפרירד בעיר הונצח שמשון המפיל את עמודי מקדש דגון בפסיפס מעשה ידיו של הפסל שלום סבא (1897-1975; איור 8). היצירה (2X12 מ') שעשויה מלבנים נבנתה בשנת 1954, והיא משמשת רקע לתצוגה פתוחה בחצר של ממצאים ארכיאולוגיים שנמצאו ברחבי העיר.⁶⁰

איור 7: פסל שמשון שפיסל לב טוכנר ב"כיכר הגבורה" (צילום: גדי סובול)

איור 8: פסיפס שמשון שיצר שלום סבא בחצר בית העם בגלדיה משנות השבעים (אוסף אבי ששון)

בשנים 2010-2012 התקיימו שני סימפוזיונים בין-לאומיים לפיסול באבן בנושא שמשון ודלילה. הפסלים מוצבים בחצר היכל התרבות ולאורך החלק הדרומי של שדרות בן-גוריון לכיוון חוף הים. בסימפוזיון השתתפו אומנים ישראלים ובין-לאומיים, ובמשך כשבועיים יכלו תושבי אשקלון להיחשף לעבודתם האומנותית, עבודה שלווה בסיפורי שמשון ודלילה שסופרו בין היתר על ידי מורי דרך (איורים 9-10).

איור 9: פסל שמשון ודלילה שפיסלו נטאלי אלוני ומרקו גלפסי מאיטליה (צילום: גד סובול)

איור 10: פסל שמשון שפיסל אמיליאנו מורטי מאיטליה (צילום: גד סובול)

שמשון בתרבות המקומית באשקלון

באמצע שנות החמישים אימצו קברניטי העיר את עלילות שמשון והפלישתים בהקמת קייטנה לילדים:

180 הילדים שבקייטנה [מבין אלפיים תלמידי העיר] חיים מדי יום ביומו את תקופת שמשון. המחנה חולק לשנים: מחנה פלישתים ומחנה ישראל. על פי הוראות "סרני הפלישתים" (המדריכים) מתנהלים החיים במחנה [...] במרכז המחנה עומדת דמותו האגרית של שמשון, אשר מופיע מדי פעם בפעם בחשכת הלילה ומשאיר במקום סמנים שונים [...] בעול החזקת המחנה נושאים משרד החנוך, עירית מגדל אשקלון, משרד הסעד ומחלקת ההזנה [...] רק כ-20 אחוז מן ההורים שלמו את הסך של לירה אחת ליום הנדרשת ע"י מארגני הקיטנה לכל ילד, מרבית ההורים משלמים סכום סמלי בלבד.⁶¹

אשקלון אימצה את מיתוס שמשון גם באומנות הבמה. אחד האירועים הגדולים והמשמעותיים ביותר בראשית ימיה של העיר העברית החדשה היה כינון "פסטיבל שמשון" הבינ-לאומי. "שמשון הגיבור מזמין לאשקלון" - כך הציגה מודעה צבעונית את שמשון הגיבור כזמר אופרה בלבוש ציידים עתיק, ולצידו דלילה הפלישתית בדמות "פאם פאטאל". מודעה זו פורסמה בארץ ובחוץ לארץ תחת הכותרת: "פסטיבל שמשון באשקלון, 7-12 בנובמבר 1955". בכך הומחש רעיון שהעסיק את ראשי יהדות דרום אפריקה (שהקימה את שכונת אפרירד באשקלון), את מרכז התיירות הממשלתי ואת עסקניה הציבוריים של פינת החמד שקמה על חוף אשקלון. התוכנית הייתה, שב-7 בנובמבר בערב יצטופפו על הבמה הענקית של אולם התיאטרון החדש באשקלון, חברי האורטוריה הישראלית, התזמורת הפילהרמונית ולהקת הבלט של גרטרוד קראוס לביצוע האורטוריה "שמשון" מאת הנרל. במרכזה של האורטוריה אפיון אינדיבידואלי של שמשון הגיבור, ומנהל מרכז התיירות הכריז: "מן הראוי שהדור היהודי הראשון שהתיישב בעיר אשר הייתה נכרית ככל הזמנים - יחיה את מסורת הפסטיבלים מן העבר". כך הוחלט על מוטיב שיאחד את אופייה המיוחד של אשקלון, וידגיש את הקשר בין ההווה ובין העבר העתיק, והקשר היחיד הידוע הוא אגדת שמשון.⁶² ההצגה "שמשון" הייתה אמורה להתקיים באשקלון בשלוש במות נפרדות: אחת למקהלה ולתזמורת, השנייה לרקדנים והשלישית לסוליסטים,

61 "בקיטנת ילדי הדרום: כאן שולטים פלישתים", זמנים, 11 באוגוסט 1955, עמ' 2.

62 בן-דוד, 1955.

אלא שלמרכה הצער לא נמצאה באשקלון כמה גדולה מתאימה, וגם לא היה "תיאטרון חדש", כפי שדווח באותם ימים, ועל כן הועתקה ההצגה לכימת תיאטרון הבימה בתל אביב.⁶³ בראשית שנות החמישים פעל בשכונת מגדל באשקלון בית הקולנוע היחיד בעיר, והוקרנו בו סרטים לילדים ומבוגרים. בשנת 1952 הוקרן הסרט "שמשון ודלילה", ובעיתונות דווח על הילד יחיאל שמואל בן השבע שהושפע מן הסרט: הוא רצה להדגים את "גבורת שמשון", טיפס על עמוד גבוה, נפל ושבר את ידו. בעיתונות דווח כי "שמשון הגבור נפל ונפצע".⁶⁴ בכתבה על התיירות באשקלון הכתיר העיתונאי את העיר כ"עיר תיירים ראשונה בארץ", והחזיר את הציבור לימי העבר, לתקופה שבה אחת הדמויות המרכזיות הייתה שמשון:

עיר שעשועים עתיקה מחדשת נעורים [...] מודרנית ומצויידת בכל הדרוש לתייר [...] פעם, לפני אלפי שנים, נמשך לעיר הפלשתים שמשון הגיבור והיא שמשה לו מקום שעשועים. הווי מעללי הגבורה שלו כאלו חבויים בתל-החורבות, שנשאר שם עד היום הזה [...] אשקלון הייתה לעיר שעשועים. האמנם חוזרת ההיסטוריה על עצמה?⁶⁵

סוף דבר: חידת שמשון

ארבעה פרקים הוקדשו במקרא לסיפורו של שמשון בן מנוח: ספק נזיר, ספק שופט, ספק מנהיג לאומי. בניגוד לשופטים שלפניו – אף אחד לא הלך אחריו. הוא מתואר כגיבור בסיפור מעלליו, ולמרות תאוותנותו ומכלול חטאיו נעשה מיתוס מכונן שאומץ על ידי עם ישראל בכל דורותיו, אף על פי שגבורתו מנותקת כליל מהיבטים מוסריים או מעלות רוחניות בולטות שמצדיקים את הנצחתו כשופט וכמנהיג. הוא היה מושא הערצה של אומנים וסופרים, ואף לבשר מבשרו של ישו הנוצרי. אפילו חז"ל נמנעו מלהוקיעו על חטאיו, ואף על פי שלא הושיע את עמו מידי הפלישתים, זכה למעמד של מושיע וגואל. ועל כך שואלים חוקרי המקרא וחוקרי המיתוסים – על שום מה?

63 זילברמן, 1955.

64 "שמשון הגבור נפל ונפצע", חרות, 29 באוקטובר 1952, עמ' 4. וראו גם: "ילד נפצע בשעה שהדגים 'גבורת שמשון'", קול העם, 29 באוקטובר 1952, עמ' 2.

65 בן-מאיר, 1953.

איזו משמעות יש לארבעת הפרקים שהוקדשו בספר שופטים לשמשון, ומה בא לכטא סיפורו? האם מדובר בשופט וגיבור שלוח־אל שהכזיב? אחת הפרשנויות מסבירה שכל הסיפור מצדיק בעוצמה רבה את העיקרון היסודי במקרא, ולפיו מקור כל הכוחות החיוביים בעולם מצוי בכוח האלוהי. תמוהה העובדה שאותה דמות מוצגת על רקע על־טבעי בלידתה - התגלות מלאכית ובשורה על תקופת נזירות, נזירות שלא התקיימה וממילא גם לא התקיימה השליחות.⁶⁶ סיפור שמשון מושרש בהיסטוריה ובגיאוגרפיה של האזור. הפלישתים פעלו באזור כפי שמתואר במקרא, ופרטי הרקע מקבלים אישוש חלקי בממצא הארכיאולוגי. בחפירות בתל בית שמש נחשף חותם המראה אדם במאבק עם אריה - החותם מתוארך למאה ה־12 לפסה"נ, התקופה הפלישתית ותקופת פעילותו לכאורה של שמשון.

המיתוס של גבורת שמשון ופעילותו דומים במידה רבה למיתוסים אחרים בעולם העתיק: הסיפור של גיבור־על שהולדתו עלומה וסופו טרגי בא לידי ביטוי גם בעולם ההלני, הרומי והמסופוטמי. חז"ל התמודדו עם השאלה: כלום יכול נזיר אלוהים לחטוא ולהיחשב שופט ומנהיג? ארבעת הפרקים במקרא שמתארים את תקופת פעילותו כמשך עשרים שנה נחרתו בתודעה הלאומית של עם ישראל, והם היו מקור השראה גם לעולם הנוצרי וגם לאומנים, לסופרים ולמשוררים. הציונות אימצה במידה מסוימת את תורת "יהדות השרירים" של מקס נורדאו (1849-1923), כדבריו שנאמרו בקונגרס הציוני השני בשנת 1898: "להיות ציוני פירושו קודם כל להיות לוחם", כלומר לשנות את היהדות מיהדות של תורה ורוחניות - או בשפתו: "הננסים העלובים בגטו" - ליהדות של גבורה ואומץ לב. אם נקבל את המסורת שהמקרא נחתם כקודקס בתקופת המשנה (אי־שם במאה הראשונה והשנייה לסה"נ), הרי שרוב העם היה בגלות מאז ועד המאה העשרים, בעיקר בגלות אירופה. הכמיהה להיגאל באה לידי ביטויים משיחיים, ובשלהי ימי הביניים התפתחו הכמיהה והגעגועים לעוצמה ולאומץ הרוח שחוה עם ישראל בתקופת השופטים, המלוכה והמרד. רוח זו הפכה את ברכוזיבא אצל נורדאו, ואת שמשון אצל רבי משה חיים לוצאטו (רמח"ל), ז'בוטינסקי ואחרים, לסמלים מיתיים של כמיהה לרוח זו.

אשקלון אימצה את סיפורו של שמשון כאחד ממרכיבי המורשת העתיקים שלה. הקמתה של העיר העברית החדשה באזור פלשת הייתה חלק מתהליך הגאולה ותקומת עם ישראל בארצו. לפרנסי העיר הראשונים, שהגיעו מגלויות שונות שבהן הועצמה דמותו של שמשון המקראי כסמל לגבורה, היה צורך לפתח סיפור מורשת מודרני בקרב התושבים החדשים, סיפור המשלב את עברה העתיק עם עתידה. אך טבעי היה שהגיבור המקראי יהפוך במהרה למוטיב

מרכזי בסיפורה. לאחרונה נשמעו יוזמות להמחזיז את סיפורו באשקלון ולהציגו בגן הלאומי בעיר, וכן להקים מוזיאון פתוח שינציח את שמשון ודלילה, אולם הן לא הגיעו לכדי בשלות.

תודות

מחקר זה נתמך על ידי קרן המחקרים של המכללה האקדמית אשקלון. אנו אסירי תודה לוועדת המחקר, ולפרופ' שמעון שרביט העומד בראשה, על תמיכתה במחקר. חובה נעימה לנו להודות לחוקרים ולעמיתים שתרמו מידיעותיהם למחקר זה: דוד צוובנר, מרים שליסלברג וישראל פיבקו.

מקורות

- אבנרי, 1949 אורי אבנרי, בשדות פלשת: יומן קרבי (תל אביב: טברסקי, 1949).
- אברכנאל, 2001 ניצה אברכנאל, גלגמש: גיבור מיתולוגי בתרבות משתנה (רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 2001).
- אהרוני, 1987 יוחנן אהרוני, ארץ ישראל בתקופת המקרא: גאוגרפיה הסטורית (ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 1987).
- איזנברג, 1995 יהודה איזנברג, לפני היות מלך: עיונים בספרי יהושע ושופטים (ירושלים: ספריית השכל, 1995).
- איפרמן, 1996 דוד איפרמן, "כאחד שבטי ישראל: לדמותו של שמשון", מעליות, יז (1996), עמ' 207-228.
- אליצור, 1984 יהודה אליצור, פירוש "דעת מקרא" על ספר שופטים (ירושלים: מוסד הרב קוק, 1984).
- אמינוף, 2010 עירית אמינוף, שמשון הלך אחרי עיניו: שמשון בראי התלמוד והמדרש (ירושלים: ראובן מס, 2010).

- בזק, 2016 אמנון בזק, "האם אכן החל שמשון להושיע את ישראל?" [סרטון], המכללה האקדמית הרצוג, 8 באוגוסט 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=E-JE7JcQU7Q>
- בן-דוד, 1955 א' בן-דוד, "שמשון הגיבור מזמין לאשקלון", מעריב, 21 באוקטובר 1955, עמ' 8.
- בן-מאיר, 1953 א' בן-מאיר, "ברנע: עיר התיירים", חרות, 30 בינואר 1953, עמ' 4.
- בן-מתתיהו, 1955 יוסף בן-מתתיהו, קדמוניות היהודים, כרך א (ירושלים: מסדה, 1955).
- גולדברג, 1952 לאה גולדברג, אהבת שמשון: מחרוזת שירים (תל אביב: מקרא סטודיו, 1952).
- גפני, 1963 שרגא גפני, שמשון הגיבור (תל אביב: מ' מזרחי, 1963).
- גרוסמן, 2006 דוד גרוסמן, דבש אריות: סיפור שמשון (תל אביב: ידיעות ספרים, 2006).
- הראל, 1997 מנשה הראל, הגיאוגרפיה ההיסטורית של ארץ ישראל, כרך א (תל אביב: זמורה-ביתן, 1997).
- הרש, 1992 סיימור מ' הרש, ברירת שמשון (תל אביב: ידיעות אחרונות, 1992).
- וייס, 2016 רוחמה וייס, "המיתולוגיה היהודית: האלים שהתפלחו לתנ"ך", ynet, 12 באוגוסט 2016, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4840685,00.html>
- ז'בוטינסקי, 1950 זאב ז'בוטינסקי, שמשון (ירושלים: כתר, 1950).
- זילברמן, 1955 א' זילברמן, "שמשון" להנדל, בצורה דרמטית-כוריאוגרפית, על המשמר, 18 בנובמבר 1955, עמ' 7.
- זך, 1984 נתן זך, "את שערך של שמשון", שירים שונים (תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1984), עמ' 64.

- זקוביץ, 1982 יאיר זקוביץ', חיי שמשון (שופטים יג-טו): ניתוח ספרותי-ביקורתי (ירושלים: מאגנס, 1982).
- זקוביץ ושנאן, 2009 יאיר זקוביץ ואביגדור שנאן, גם כך לא כתוב בתנ"ך (תל אביב: משכל, 2009).
- טוקר, 1996 נפתלי טוקר, "מעשה שמשון: המבוכה הפרשנית והקושי הדידקטי", בשדה חמ"ד, 39, ה-1 (1996), עמ' 23-35.
- טנא, 1982 בנימין טנא, קורות כתה אחת (ירושלים: ההסדרות הציונית, 1982).
- ימבור, 1952 'י ימבור, "אגדות עתיקות וחדשות במדינת ישראל", על המשמר, 11 ביולי 1952, עמ' 2.
- כהנא, 1978 אברהם כהנא (עורך), הספרים החיצוניים, כרך א (ירושלים: מקור, 1978).
- כוכבי, 1984 משה כוכבי, "תקופת ההתנחלות", בתוך ישראל אפעל (עורך), ההיסטוריה של ארץ ישראל, כרך ב: ישראל ויהודה בתקופת המקרא (ירושלים: כתר, 1984), עמ' 21-84.
- ליכט, 1962 יעקב ש' ליכט, "מיתוס", אנציקלופדיה מקראית, כרך ד (ירושלים: מוסד ביאליק, 1962), עמ' 930-936.
- מרגלית, 1966 עתניאל מרגלית, "ההקבלה בין סיפור שמשון לסיפורי גויי הים האגאי", בית מקרא, יא, ג (1966), עמ' 122-130.
- נבון, 2012 חיים נבון, "שמשון: שופט או גיבור?" [סרטון], המכללה האקדמית הרצוג, 2012, <https://www.youtube.com/watch?v=9bnLs-xJZ0M>
- עפרת ובר אור, 1994 גדעון עפרת וגליה בר אור, שלום סבא (עין חרוד: המשכן לאומנות, 1994).
- פיכמן, 1959 יעקב פיכמן, כתבי יעקב פיכמן (תל אביב: דביר, 1959).
- פישלוב, 1997 דוד פישלוב, "הנה שבים שמשוני": גלגולי דמותו של שמשון בספרות העברית החדשה", עט הדעת, א (1997), עמ' 82-93.

- פישלוב, 2000 דוד פישלוב, מחלפות שמשון: גלגולי דמותו של שמשון המקראי (חיפה: הוצאת אוניברסיטת חיפה, 2000).
- צוקרמנדל, 1906 שמשון צוקרמנדל, גבורת שמשון (ברעסלוי: משה שמואל צוקרמנדל, 1906) [זמין באתר "פרויקט בן־יהודה": <https://benyehuda.org/read/7481>].
- קרני, 1973 קרל קרני, "מיתוס, מיתולוגיה", האנציקלופדיה העברית, כרך כג (ירושלים: חברה להוצאת אנציקלופדיות, 1973), עמ' 407-410.
- רמח"ל, 1927 ר' משה חיים לוצאטו (רמח"ל), מעשה שמשון, מהד' שמעון גינצבורג (תל אביב: דביר, 1927) [זמין באתר "פרויקט בן־יהודה": <https://benyehuda.org/read/7800>].
- שטיינזלץ, 1980 עדין שטיינזלץ, דמויות מן המקרא (תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1980).
- שפירא, 2005 אניטה שפירא, "התנ"ך והזהות הישראלית", בתוך אניטה שפירא (עורכת), התנ"ך והזהות הישראלית (ירושלים: מאגנס, 2005), עמ' 1-33.
- ששון, 2008 אבי ששון, "בין צרעה ובין אשתאול: ביקור במגרש הביתי של שמשון הגיבור", בתוך אייל דודסון (עורך), בנתיבות השפלה והרי יהודה: לסייר עם המקורות (ירושלים: יד יצחק בן־צבי, 2008), עמ' 97-125.
- Adeney, n.d. Walter F. Adeney, "Samson the Nazarite (Judges 13:5)", *Bible Hub*, https://biblehub.com/sermons/auth/adeney/samson_the_nazarite.htm
- Aune, 1999 David E. Aune, "Heracles", in Karel van der Toorn, Bob Becking and Pieter W. van der Horst (eds.), *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, 2nd ed. (Leiden: Brill, 1999), pp. 402-405.
- Kramer, 1963 Samuel N. Kramer, *The Sumerians: Their History, Culture, and Character* (Chicago: University of Chicago Press, 1963).

- Lynn, 2008 S. Lynn G., *A Study of "The Good", "The Bad" and "The Desperate" Women in the Bible* (Maitland, FL: Xulon Press, 2008).
- Mobley, 2006 Gregory Mobley, *Samson and the Liminal Hero in the Ancient Near East* (London: Bloomsbury, 2006).
- Shenhar, 2013 Aliza Shenhar, "Samson and Delilah", in Raphael Patai and Haya Bar-Itzhak (eds.), *Encyclopedia of Jewish Folklore and Traditions* (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 2013), pp. 469–470.
- Snyder, 2012 Josey B. Snyder, "Delilah and Her Interpreters", in Carol A. Newsom, Sharon H. Ringe and Jacqueline E. Lapsley (eds.), *Women's Bible Commentary*, 3rd ed. (Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 2012), pp. 138–141.
- Stager and Schloen, 2008 Lawrence E. Stager and J. David Schloen, "Introduction: Ashkelon and Its Inhabitants", in Lawrence E. Stager, J. David Schloen and Daniel Master (eds.), *Ashkelon 1: Introduction and Overview, 1985–2006* (Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 2008), pp. 3–10.

על המחברים

פרופ' אבי ששון הוא ראש החוג ללימודי ארץ ישראל במכללה האקדמית אשקלון. הוא גיאוגרף היסטורי של העת החדשה, העוסק בין השאר בחקר התרבות החומרית והתפתחות הנוף במישור החוף הדרומי. פרסם וערך מאמרים וספרים המתמקדים באשקלון וסביבותיה. כמו כן, הוא יועץ היסטורי לרשויות ומוסדות, ומעורב בקידום ובשימור של המורשת בישראל.

גד סובול הוא היסטוריון, בעל תואר מוסמך מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב, המוביל את תחום שימור המורשת באשקלון זה שנים רבות. הוא חוקר את תולדות אשקלון, ופרסם בנושא זה מאמרים רבים, חלקם עם פרופ' אבי ששון.